

Arne Helldén:

Maskinerna och lyckan

Idé- och lärdomshistorikern Arne Helldén vill med sin bok *Maskinerna och lyckan* (Ordfronts förlag, Stockholm, 1986) bidra till en nyansering av dagens "extremt onyanserade debatt" om industrisamhället. Författarens bidrag består av en nästan 300-sidig presentation av hur arbete, industrialism och kapitalism uppfattades under den period när industrisamhället växte fram, dvs främst under 1700- och 1800-talen.

I bokens inledning och i det första kapitlet "Borgaren och ancien régime" introducerar Helldén bokens grundtema: den gamla aristokratis och borgarklassens skilda uppfattningar om arbetets värde och mening. Aristokraten är en estet som värdesätter de sköna konsterna och strävar efter själens fullkomnande. Arbetet är ett nödvändigt ont och passande endast för de fattiga som måste arbeta för att överleva. För dessa grupper har dock arbetet ett visst egenvärde genom att det förhindrar lättja och synd.

I och med upplysningsfilosofin och den framväxande borgarklassen framträder en ny syn. Människan kan endast förverkliga sig själv genom arbete, som är något mycket hedervärt och själva grunden för mänsklighetens framsteg. Industrisamhället anses kunna ge *alla* möjlighet att genom arbete, flit och sparsamhet skapa sig en oberoende ställning i samhället. De som misslyckas har bara sig själva och sitt lättsinne att skylla. Ett uttryck för denna uppfattning var "The Knights of Labor" i USA, vars mål var att avskaffa lönearbetet och göra varje människa till egen företagare. Under en kort period i slutet av 1800-talet hade "The Knights of Labor" 700 000 medlemmar att jämföras med de vanliga fackföreningarnas ca 160 000.

Industrisamhällets motståndare, vare sig de var konservativa eller socialister, hade samma kulturuppfattning som det gamla samhällets aristokrater. Industrisamhället förfular naturen och utarmar både maskinlavarnas och deras mammondyrkande herrars själar.

Författarens huvudtes är att denna aristokratiska uppfattning inte försvann i och med industrisamhällets genombrott. Han menar att dagens historiesyn är alltför präglad av "profeter" som Durkheim, Weber och Marx. De har bidragit till historieforskningen genom att lyfta fram det typiska, tex Marx åtskillnad mellan feodalism och kapitalism och Webers "idealtyper". Därmed har de givit upphov till en historiesyn där den nya samhällsformationen helt ersätter den gamla och den historiska processen förkortas. Helldén framhåller i stället Johan Asplund, som menar att det gamla kulturarvet överlever i det nya samhället som en slags ideologisk eftersläpning. Industrisamhället behåller de patriarkaliska organisationsformerna. Först i och med det demokratiska genombrottet börjar en kapitalistisk arbetsorganisation skönjas, där förhållandet mellan ägare och arbetare enbart baseras på opersonliga ekonomiska transaktioner.

I dagens debatt återfinns det klassiska kulturarvet hos dem som inte kan se några inneboende positiva egenskaper hos industrisamhället eller i den tekniska utvecklingen, vars enda existensberättigande anses vara dess möjlighet att befria oss från arbete.

Striden mellan dessa två kulturuppfattningar återkommer i bokens efterföljande kapitel, som utförligt presenterar och värderar tänkandet hos framträdande ekonomer, filosofer, politiker, författare och socialister av olika schatteringar i England och USA under 1800-talet. Ingen av dessa representerar egentligen den aristokratiska reaktionen mot industrisamhället, men arvet från romantiken och ancien régime framkommer på olika sätt.

Hos Emerson och Thoreau finns en specifikt amerikansk pastoral dröm. Industrin skall betjäna det agrara samhället. Deras ideal är egentligen den självständige bonden och hantverkaren.

Nationalekonomin framstod i början av 1800-talet som en äkta produkt av upplysningsfilosofin. Själva ordet var djupt förhatligt för det romantiska sinnelaget. Antimaskinisternas angrepp riktade sig inte enbart mot industrisamhället utan i lika hög grad mot den lära som var dess

främsta förespråkare, nämligen national-ekonomin. Dessa attacker ledde till en onyanserad motreaktion från national-ekonomerna, som beskriver industrialismen som ett lyckorike. Kapitalisten är inte alls en girig mammondyrkare utan en representant för en högre fas i människans historia, som genom att avstå från livsnjutning skapar kapital. Skildringen av 1800-talets arbetsmiljö kan framkalla avund än i dag. "Fabrikslokalerna är luftiga och lika rena som vardagsrummet hos en gentleman. Barnen är pigga och arbetar muntert och hårdigt med sina sysslor."¹

Trots denna lovsång till kapitalistiska och industriella produktionsformer, menar Helldén att de flesta nationalekonomer ändå till stor del präglades av det gamla samhällets patriarkaliska samhällsuppfattning, framförallt i synen på de arbetande. Arbetarna beskrivs av Ure som fräcka, övergödda och förblindade av avundsjuka. Trots sina alltför luxuösa vanor ställer de krav på kortare arbetstid, högre löner och mindre hårt arbete. Särskilt skadlig var deras tendens att "samman-gadda" sig. Arbetarnas strejker och motstånd mot industrisamhället ses av McCulloch som uttryck för bristande bildning. Det ansågs därför angeläget att bilda och uppfostra arbetarna t ex i mekaniska institut, som förutom yrkeskunskaper skulle skapa möjligheter till socialt avancemang och därmed motverka tendensen till sammangaddning.

Endast David Ricardo och J S Mill lyckas i någon mån frigöra sig från den sociala arrogans som präglade deras samhällsklass. J S Mill är t ex bitter och besviken över att finna sig så gott som ensam på nordstaternas sida i det amerikanska inbördeskriget och skriver i sin självbiografi: "Nästan hela över- och medelklassen i mitt eget land, även de som gällde för liberaler, kastade sig i ett ursinnigt ställningstagande för sydstaterna; de arbetande klasserna och en del litteratörer och vetenskapsmän var nästan de enda undantagen från det allmänna vanvettet." J S Mill är också en av de få som inte ser en motsättning mellan själens förfining och vetenskapens krassa tänkande. Helldén citerar med gillande en berömd passus i

Mills självbiografi "Den mest intensiva känsla av skönheten hos ett moln, belyst av den nedåtgående solen, utgör inget hinder för min kunskap om att molnet är vattenånga, underkastat alla de lagar som gäller för fritt svävande ångor..."

Även de socialistiska kritikerna har till största delen en aristokratisk och romantisk kulturuppfattning. De likställer kapitalism och industrisamhälle och skiljer sig från de konservativa kritikerna främst genom att de ofta kompletterar sin samhällskritik med en romantisk utopi av det framtida samhället. Helldén skiljer, i likhet med Strindberg, mellan trädgårdsmästarsocialister och maskinsocialister. Trädgårdsmästarsocialisterna, t ex Zola och Fourier, ser maskinerna som ett medel att befria människan från arbete och förverkliga den sysslolösa lyckodrommen. Saint-Simon däremot har en glödande tro på vetenskap och teknik och hans uppfattning kan snarast betecknas som ingenjörreligion. Han var dock inte demokrat utan ansåg att samhället måste styras av en elit av vetenskapsmän och tekniker. Marx skiljer sig från de flesta av de socialistiska tänkarna genom att ha en mer dialektisk och komplicerad syn på industrisamhället. Eftersom han inte gör någon tydlig distinktion mellan industrisystem och kapitalism har han emellertid skapat förvirring hos många av sina efterföljare.

Min främsta invändning mot "Maskinerna och lyckan" är att den är dåligt genomarbetad. Med få undantag består hela texten av mycket detaljerade redogörelser av innehållet i 1800-talsförfattarnas skrifter eller i akademiska avhandlingar över samma ämne. Redogörelserna sammanbinds av korta diskuterande avsnitt. Mängden av detaljer gör boken svåröverskådlig och mera lik en uppslagsbok än en sammanhållen presentation av de idéhistoriska rötterna till dagens uppfattning av industrisamhället. Helldén skriver i sitt förord att boken är en förstudie till ett arbete om den svenska idédebatten om industrisamhället. Tyvärr ger boken i alltför

¹ Citerat ur Andrew Ure, [1835] *Philosophy of manufactures*.

hög grad intryck av att vara redigerade anteckningar inför ett kommande arbete.

Trots dessa invändningar anser jag Helldéns bok vara utomordentligt läsvärd. Den ger en både intresseväckande och kunnig presentation av den samhälls- och människosyn, som präglade de tongivande intellektuella under den tid då både industrialismen, nationalekonomin och socialismen föddes. Trots mängden av detaljer framstår budskapet klart: dagens uppfattning av industrisamhället och industriarbetet är i alltför hög utsträckning präglad av aristokraternas nedvärdering av arbetet och patriarkaliska uppfattningar om de arbetandes själstillstånd och förmåga att själva styra sina liv.

Fil kand *LENA SCHRÖDER*
Institutet för social forskning
Stockholms universitet